

UOT 911.2. 911.52**“COĞRAFI EKOLOGİYANIN ƏSASLARI” DƏRSLİYİ HAQQINDA****Y.Ə.QƏRİBOV*****Bakı Dövlət Universiteti*
*qaribov.yaqub@gmail.com***

Məqalədə prof. Ş.Göyçaylının “Coğrafi ekologiyanın əsasları” kitabının müasir ekoloji təfəkkürünün formalaşmasında, inkişafında, tələbələrin və geniş oxucu kütləsinin maarifləndirilməsində rolu işıqlandırılır. Kitabın elmi, praktiki və metodiki əhəmiyyəti şərh edilir.

Açar sözlər: geoekologiya, ekosistemlər, tarazlı inkişaf, antropogen landşaftlar, geosistemlər, modelləşdirmə, ekocoğrafiya, qlobal istiləşmə.

Bəşər cəmiyyəti inkişaf etdikcə insanların ətraf mühitə və onun ayrı-ayrı komponentlərinə təsiri də müvafiq olaraq artır. İnsan sistemli şəkildə təbii prosesləri idarə etsə də bir sıra nəzarətsiz, təbii potensiala müvafiq olmayan fəaliyyəti ilə istər-istəməz təbiətin “nəhəng laboratoriyasının” ahəngdarlığını pozur, nəticədə landşaftların müvazinəti, dayanıqlığı da zəifləyir. Təbiəti ram edən insan problemlərlə qarşılaşır. İnsanların yaşadığı, planlı şəkildə istifadə etdiyi, funksional proseslərini tənzimlədiyi antropogen landşaftlar tədricən çirklənir, ekoloji tarazlığını itirir. Ona görə də XXI əsrin qlobal problemləri içərisində ekoloji problemlər daha aktuallığı və qabarıqlığı ilə seçilir.

Ekologiya çoxaspektli, sintetik elm sahəsidir. Onun bütün sahələri təbii komplekslərin tarazlı inkişafının təmin edilməsinə xidmət edir. Lakin coğrafi ekologiya məzmununa, əhatə dairəsinə, tədqiqat üsullarına görə ekologiyanın digər sahələrindən fərqlənir. Coğrafi ekologiyanın əsasını nəzəri coğrafi biliklər sistemi təşkil etdiyi üçün, onun köməyiylə ətraf geosistemlərin qiymətləndirilməsi, tənzimlənməsi, idarə edilməsi, modelləşdirilməsi mümkündür.

Qeyd edilən ekoloji problemlərin ali və orta ixtisas məktəblərində düzgün tədrisi əhalinin maariflənməsində böyük rol oynayır. Ona görə də ekoloji biliklərin sistemləşdirilməsi, təbiət-insan-istehsal kontekstində dərinləndirilməsi və müasir tələblərə cavab verən dərslər şəklinə nəşr edilməsi mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan BDU-nun Coğrafi ekologiya kafedrasının müdiri, əməkdar müəllim, coğrafiya elmləri doktoru, professor Şövqi Göyçaylının yazdığı “Coğrafi ekologiyanın əsasları” dərsləri elmi, praktiki və metodiki əhəmiyyəti ilə əvvəlki dərslərdən çox-çox fərqlənir. Dərin, fəlsəfi məzmunlu, 22,5 ç/v həcmində nəşr olunan dərslər (Bakı, 2010-cu il) giriş, 19 fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dərsləkdə coğrafi ekologiyanın bütün aspektləri ardıcılıqla, sistemli şəkildə şərh edilmişdir. Kitab bakalavr və magistr pillələrində təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulsa da, onun zəngin materialları, dərin fəlsəfi məzmunu ekologiyanın müxtəlif sahələrində çalışan mütəxəssisləri də maraqlandıra bilər.

Tədris proqramına müvafiq tərtib olunan dərslək ekologiya ixtisaslı ali məktəblərdə I-III semestrlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Proqrama uyğun olaraq ekoloji məsələlərin təhlili sadədən mürəkkəbə doğru, xüsusi mərhələlərlə (məhəlli, regional, qlobal, planetar, kosmik və s.) aparılmışdır.

Müasir dövrün elmi-texniki nailiyyətlərinə baxmayaraq insan sağlamlığı hələ də əsaslı şəkildə təbii amillərdən asılıdır. Bu amillər içərisində iqlim dəyişmələri insan sağlamlığına daha çox təsir edir. Xüsusilə qlobal istiləşmə, istixana effektinin yaranması həm birbaşa, həm də ekstremal təbiət hadisələri (daşqın, quraqlıq, qasırğa, şüalanma və s.) vasitəsilə insanların xəsarət almasına, ölümünə səbəb olur.

Bütün bu problemlərin coğrafi ekoloji məsələlərinə diqqət yetirilərk kitabın VI və VII fəsillərində Günəşin və planetar amillərin coğrafi təbəqəyə, Günəş fəallığının Yer kürəsinin qlobal ekoloji problemlərinə, iqlim dəyişmələrinə və s. təsiri geniş şərh edilir. Qlobal istiləşmədə antropogen amilin rolu, sənaye və nəqliyyat vasitəsilə atmosferin çirklənməsi, CO₂ qazının konsentrasiyasının artması, xüsusilə geniş işıqlandırılır.

Dərsləkdə antropoekosistemlərin yaranması, strukturu, yerli mühitə uyğunlaşması (XV), insanların ekosistemlərdəki rolu, onun ətraf mühitdə yaratdığı ziddiyyətlər, əhali artımının ekocoğrafi məsələləri (XIV fəsil), noosferin (texnosferanın) ekoloji problemləri (XVI fəsil), təbiətin və cəmiyyətin tarazlı inkişafının ətraf mühitin mühafizəsində rolu (XVII fəsil) araşdırılır.

Müəllif ekologiyanın predmetinə özünəməxsus yanaşaraq təbiət-əhali-istehsal sistemində onların qarşılıqlı əlaqəsini və ziddiyyətlərini şərh edir, ekologiyanın tədqiqat obyektinə müasir baxışları təhlil edir, ekoloji biliklərin yaranma mərhələlərini işıqlandırır.

Kitabda torpaq örtüyü həm təbii-tarixi məhsuldar qat kimi, həm də maddi nemətlər mənbəyi, insan fəaliyyətinin əsas əmək cismi kimi qiymətləndirilir. (X fəsil). Torpaqların biosferdə yeri, fiziki-kimyəvi, bioloji xüsusiyyətləri, yayılma qanunauyğunluqlarını şərh etməklə göstərir ki, müasir dövrdə torpaqların məhsuldarlığının bərpası, mühafizəsi və onlardan səmərəli istifadə edilməsi qənaətbəxş səviyyədə deyil. Torpaq resursları təbii yolla bərpa olunsa da, onun məhsuldarlığı və bərpası demoqrafik artımdan və insanların tələbatından geri qalır. Ona görə də torpaq resursunun mühafizəsi qlobal problem kimi bəşəriyyətin qarşısında daima durmalıdır.

Su resurslarının ekoloji problemləri, suyun biosferdəki əhəmiyyəti, suyun təbiətdəki dövrünü, coğrafi təbəqənin ayrı-ayrı sferalarının qarşılıqlı əlaqəsində suyun və onun böyük dövrünün (qlobal dövrünün) rolu dərsləkdə (XI fəsil) geniş işıqlandırılır. Bəşəriyyətin içməli su probleminin real həlli üçün alternativ mənbələrdən istifadə edilməsi (şirinləşdirici qurğular, aysberq suları, yeraltı sular və s.), su mənbələrinin qorunması, ekoloji gərgin regionlarda təmizləyici qurğuların qoyulması və s. məsələlər təhlil edilir.

Müəllif quru və okean sularının qarşılıqlı təsirinin ekoloji problemlərinə də diqqət yetirir. Dünya okeanının və iri su obyektlərinin ətrafında məskunlaşmanın sürətli artımının nizamlanması zəruriyyəti qeyd edilir. Dünya okeanının su resurslarının mühafizəsi ilə yanaşı, onun mineral, bioloji, enerji ehtiyatlarından da səmərəli istifadə edilməsini təxirəsalınmaz məsələlər hesab edilir.

Dərslinin ən əhəmiyyətli bölmələrindən biri də (litosferin və onun ayrı-ayrı ünsürlərinin ekocoğrafi problemləridir (VIII fəsil). Yer qabığının strukturu, tarixi-geoloji inkişafı, paleocoğrafi, paleoekoloji proseslər, Yer qabığının geokimyəvi xüsusiyyətləri, mineral resursların paylanma qanunauyğunluqları, bir sıra ekoloji problemlər geniş şərh olunur.

Dərslinin bütün bölmələrində proses və hadisələrə, onların mahiyyətinə, səbəb və nəticələrinə fəlsəfi yanaşma tərzii diqqəti cəlb edir. Ekoloji proseslərin inkişaf strategiyasının düzgün istiqamətləndirilməsi və qiymətləndirilməsi, konstruktiv yanaşma tərzii dərslinin əsas mahiyyətini təşkil edir.

Professor Şövqi Göyçaylının "Coğrafi ekologiyanın əsasları" dərslinin mühüm elmi-tədqiqat əsəri kimi də qiymətləndirilə bilər.

ОСНОВЫ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ЭКОЛОГИИ

Я.А.ГАРИБОВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена вопросам формирования и развития современных экологических мыслей, также роли читателей в просвещении книги «Основы экологической географии», автором которой является профессор Ш.Гейчайлы. В статье также изложено научно-практическое и методическое значение данной книги.

Ключевые слова: геоэкология, экосистемы, антропогенные ландшафты, геосистемы, моделирование, экогеография, глобальное потепление.

FUNDAMENTALS OF ENVIRONMENTAL GEOGRAPHY

Y.A.GARIBOV

SUMMARY

The article deals with the formation and development of modern ecological thinking, the role of enlightened readers of the book "Fundamentals of Environmental Geography" authored by prof. S. Goychayli. The scientific-practical and methodological value of this book is outlined as well.

Key words: geoecology, ecosystem, anthropogenic landscape, geosystems, modernize, ecogeography, global heating.

Redaksiyaya daxil oldu: 03.09.2012-ci il.

Çapa imzalandı: 23.10.2012-ci il.